

- в) Лісові участки менші за 20 га для пристепової смуги та 50 га для лісової смуги, коли вони розташовані групами з загальною площею 100 в першому випадкові та 250 га в другому.
2. Не приймаються до лісництв:
- а) лісові участки менш за 20 га для степової смуги та 50 га для лісової смуги, в разі вони не межують з лісовими участками лісництв та не утворюють груп.
- б) Лісоучастки, що не межують, що не межують з площами головлісництв, розташовані близько селищ, використовуються для випаса худоби і до того ж отравлені худобою.
- в) не приймаються до лісництв лісові участки, що штучно утворені земгромадами за свій рахунок в порядку лісомеліоральних посадок на пісках, але коли ці участки не містяться в межах лісовчатків лісництв.
- г) Сільськогосподарчі вгіддя, що розташовані серед лісів, але не включені в лісовий фонд.
3. Сільськогосподарчі вгіддя, зокрема орні землі, що їх прийнято лісництвами разом з лісовими участками та що входили або входять до посівного плану, залишаються в користуванні общин аж видання відповідних законоположень.
4. На всі лісовчастки прийняті до лісництв всупереч цього розпорядження лісництва повинні скласти схематичні карти лісів з нанесенням бувших колгоспних лісовчастків в тому числі і зазначених в цьому пункті лісовчастків, для розв'язання питання про їх належність.
5. Побочні користування в прийнятих лісовчастках дозволяються в загальному порядку, вийнятки з цього дозволяються Дирекцією.
6. Лісомеліоративні розсадники повинні залишатися в розпорядженні Земельних органів, що і надалі здійснюють технічне керівництво лісомеліоративними роботами на землях общин, оскільки ці роботи й надалі проводитимуться силами та коштами общин.

Чернігівська Обласна Дирекція Лісів (підпис)

Верно: Секретарь (підпис)

Відділ Державного архіву Чернігівської області в м.Ніжині,
ф. Р-4370, оп. 2, стр. 3, арк. 117.
Рукопис. Оригінал.

Віктор СМЕЛЬЯНОВ
(Ніжин)

Антинацистський рух опору в Ніжині

Уранці 22 червня 1941 р. нацистські бомби були скинуті на міста України. Ніжинці дізналися про початок війни, як і вся країна з урядового повідомлення. З цього часу все міське життя почалося за законами військового часу. Школи переобладнувалися під шпиталі, виробництво переходило на нові графіки роботи, а у військкомат кинулася молодь, що поспішала на фронт і свято вірила в те, що війна закінчиться місяців через три у переможеному Берліні. Реальність виявилася зовсім іншою. Німецькі армії стрімко наступали і з'явилася цілком реальна загроза втрати великої території країни. Ось тут і пригадали про партизанський і підпільний рух, що на тоді давно став уже історією громадянської війни. Першим про рух опору на окупованій території згадав

Сталін у своєму зверненні до Радянського народу від 3 липня 1941 р. А потім як град посипалися всілякі вказівки й розпорядження з цього приводу.

Для Федорова, першого секретаря Чернігівського обкому партії, наказ секретаря ЦК КП(б)У Коротченка почати підготовку майбутньої підпільно-партизанської боротьби в області прозвучав як грім серед ясного неба. У своїх післявоєнних мемуарах «Підпільний обком діє» він визнає: «... до липня у нас в області ніхто не працював над створенням партизанських загонів... Створювати підпілля! Навіть слова ці мені здавалися книжними, а не живими. Адже це з історії партії. А ми, люди хоч і не молоді, але радянської формації».

У цьому він безумовно має рацію. Вони, люди «радянської формації», поняття не мали про майбутню боротьбу на окупованих територіях і про їх потенційних супротивників. Звідси і народження в партійних кабінетах примітивних схем партизанського і підпільного опору у ворожому тилу. Це і стало однією з причин загибелі багатьох людей. До того ж, не були враховані декілька чинників: зрада і боязкість частини членів партії, а також те, що частина наших земляків не пробачать сталінізму його злочинів перед власним народом, ставши на шлях співпраці з окупантами, – ще два чинники, які додали кількості жертв упродовж початкового періоду партизансько-підпільного руху на території України і Ніжинщини, зокрема.

Підпілля, яке мало були

Фронт швидко наближається до міста і ніжинцям залишається тільки здогадуватися про причини відступу Червоної Армії. Втім, розповіді поранених у госпіталях про пережите на фронті прояснюють дуже багато. Цього часу в найближчих до Ніжина лісах закладаються партизанські бази для майбутнього партизанського загону, формуються підпільні групи. Командиром партизанського загону Федоров призначає першого секретаря Ніжинського міськкому КП(б)У Герасименка. Місце базування загону – Тванські ліси. Міське підпілля очолює молодий партійний інструктор Юрченко Іван Андрійович.

У ніч з 24 на 25 серпня 1941 р. в Ніжині почалася масова евакуація госпіталів. Сосницька Антоніна Григорівна, що пережила той страшний час, згадувала: «... ніякої евакуації мирного населення не було. Кожен рятувався як міг...». Власне відступати було нікуди. Увесь Південно-Західний фронт опинився в оточенні.

Ніжинський партизанський загін покидає місто і виходить на місце своєї дислокації. Незадовго до цього Герасименко, пославшись на хворобу, зникає невідомо де; також з'ясовується, що начальник ніжинської міліції Ковальов – єдиний, хто знав про місце розташування партизанських баз – узагалі не з'явився в лісі, – десь сконав у вирі 1941 р.

Відтак, ніжинським «протопартизанам» залишалось тільки приєднатися до відступаючих частин Червоної Армії. Разом із ними вони спробували пробитися з оточення, але під Пирятином практично всі склали голови під час бомбардування. Не вдалося далеко піти і Герасименку. Він дістався розташування обласного партизанського загону, де виконує дрібні доручення Федорова, а потім, скориставшись відсутністю останнього і знову пославшись на хворобу, зумів перебратися на «велику землю». Після закінчення окупації він знову з'являється в Ніжині і... стає першим секретарем міськкому партії. Обурені колишні партизани і підпільники вимагали покарати його за боязкість в 1941 р, але марно.

Це буде в майбутньому, а поки 13 вересня 1941 р. німецькі війська вступають до Ніжина. Починається дворічна окупація нашого міста. Щоправда, не всі тоді розцінили цей факт як страшну трагедію. В деяких місцинах Ніжина «визволителів» зустрічають хлібом-сіллю. Ось де відгукнувся сталінізм. Після закінчення війни Леонід Олексійович Суярко (майбутній доктор історичних наук) дізнався від матері про долю одного зі своїх однокласників: «Зустріла я Анатолія Бувайлика. Його батька-бухгалтера розстріляли в 1937 р. Подібна втрата батька наклала глибокий слід на зовнішність, у характері й поведінку цієї молодого людини. По Ніжину вже пішов слух про те, що він призначений начальником поліції в Носовку. Я йому поставила питання: «А навіщо поспішати Толя? Може наші скоро повернуться». А він мені у відповідь: «Я маю, Оксано Павлівно, помститися за батька». І мстився, а потім розібравшись у всьому перейшов до партизанів. Окупаційна влада починає створювати органи міського самоврядування. Робилося це масштабно й методично, мов би підкреслюючи, що з радянською владою покінчено назавжди. В цей час майбутньому підпіллю був нанесений перший серйозний удар. Колишня секретар-друкарка міськкому партії Ячницька передає німецькій комендатурі списки людей, залишених для роботи в підпіллі. Свого часу ці списки вона друкувала для Герасимека, а копію завбачливо залишила собі.

І.А.Юрченко
Фото початку 1940-х років

Але, навіть, після цієї зради знайшлася людина, що вирішила будь-якою ціною врятувати положення з міським підпіллям. Мова йде про Івана Андрійовича Юрченка, інструктора міськкому партії. За великим рахунком, залишати цю людину в маленькому місті, де майже всі знали одне одного, було абсурдом – його могли

видати поліції як колишнього партійного працівника. Чудово це розуміючи, господиня явочної квартири Анастасія Гавриш, чоловік якої, до речі, відбував на той час десятирічний термін у сталінських таборах, намагається його врятувати досить простим способом, пропонуючи сховатися в її родичів у Кобижчі. Але Юрченко рішуче від цього відмовляється і починає наполегливо підшукувати людей для майбутньої підпільної групи. Це виявилось надто складною справою. Одні комуністи загинули, інші розбіглися хто куди, а частина просто стала публічно каятися в своєму минулому. Цей спектакль німці влаштували безпосередньо на центральній площі Ніжина. На трибуні колишні більшовики рвали партквитки і вихваляли своїх «визволителів» до небес. Один із цієї компанії трясучи червоною книжечкою кричав на всю площу: «Він десять років палив мені серце і я нарешті дочекався того дня коли зможу його знищити». У відповідь він почув з натовпу роззяв: «Бачите як кається цей сукчий син, забув як мене в колгосп наганом заганяв!». Потім ті, що «розкаялися», розбили пам'ятник Леніну і скинули його уламки в р.Остер.

Юрченко все це бачить, але йде в своїх намірах до кінця. Проводить перші (й останні) підпільні збори комуністів, серед яких опинився зрадник. Юрченко був схоплений поліцією і розстріляний на початку 1942 р. Однак, ця трагедія зовсім не означала припинення антинацистської боротьби в Ніжині – вона тільки починалася.

Підпільна група Ніжинського драмтеатру під керівництвом Володимира Федоровича Мачульського

Доволі швидко німецький окупаційний режим став показувати своє дійсне обличчя. Розстріл єврейського населення – а це переважно були жінки, люди похилого віку та діти – буквально приголомшив ніжинців. Наприкінці 1941 р. в Ніжині почався справжній голод. Ті, хто працював у німецьких установах отримували в день 250 гр. хліба; так-сяк могли перебитися власники городів, але решта були приречені на голодну смерть. Посилилися репресії проти цивільного населення. На початку 1942 р. поповзли чутки про розгром німецької армії під Москвою. Все це спонукало до посилення антиокупаційних настроїв у Ніжині, а відтак – і до більш активного супротиву.

Застосовуючи відносно українців політику батога й пряника, особливу увагу окупаційна влада звернула на запровадження національних елементів у культурному житті населення, що, на їх думку, мало сприяти закріплення «домінуючої раси» на завойованих територія. Так, у Ніжині міська комендатура починає видавати газету українською мовою, запрацювали початкові школи, дозволено служби в усіх православних храмах і римо-католицькому костюлі, було відкрито драматичний театр. Останній став первістком у справі організованої антинацистської боротьби – тут і була створена перша міська підпільна організація.

Зі спогадів Поліни Григорівни Логинової: «Я потрапила в цей театр абсолютно випадково, – просто десь те треба було працювати. Вже на перших репетиціях я швидко зрозуміла, що справжніх артистів тут немає. Більшість, як і я, тут ховалися від мобілізації до Німеччини. П'єси в основному ставилися українські, наприклад, «Невільник», «Наталка Полтавка». На спектаклі ходило багато ніжинців, для багатьох із них театр став єдиною віддушиною, як церква для віруючих. Добре пам'ятаю Мачульського, в якого був прекрасний голос. Коли він виконував "В'язня" його очі світилися ненавистю. До кого – неважко здогадатися». Молодий співак був лейтенантом Червоної Армії, 1914 р. народження. Після закінчення ніжинської школи №3 він за комсомольською путівкою виїжджає на будівництво московського метро. Після «комсомольської вахти» співає в художній самодіяльності й на 38-му Всесоюзному огляді стає лауреатом. А потім був Московський музичний театр. На початку війни – важкі бої, оточення і розгром полку. Після цього, Мачульського доля повертає до рідного Ніжина, і тут знову театр. До його появи в місті вже починає діяльність невелика підпільна група у складі колишнього завуча школи піонервожатих Гордієнка А.С., кіномеханіка, до війни нагородженого орденом Трудового Червоного прапора Кузуба І.К., учительки школи №2 Унявко Т.Ф., колишнього студента Зоценко Н.В. та кількох інших. Підпільники слухали радіо, поширювали листівки. Поява Мачульського пожвавила діяльність цієї протоорганізації й незабаром він стає на її чолі. Після війни дружина А.С. Гордієнка Калінка згадувала: «Мачульський вів роботу енергійно, але дуже зухвало, необережно поводився на вулиці. Кидав грубі репліки вбік поліцейських». Пройде ще трохи часу і доля зведе його, тут-таки в Ніжині, з таким же оточенцем як і він – Бовкуном Іваном Михайловичем. Шлях до Ніжина майбутнього Героя Радянського Союзу і командира партизанського з'єднання «За Батьківщину» був тяжкий і небезпечний. Він почався на західному кордані, де його полк був розбитий. Потім була втеча з колони смертників і спроба наздогнати фронт. Чому Бовкун не міг обійти Ніжин? На це були вагомі причини, по-перше, піхотний полк, у якому він служив до 1939 р., стояв у цьому місті і в його товаришів по службі тут були багато родичів, – а раптом поталанило і він їх тут зустрине з надією на допомогу? До того ж, останні лист від своєї дружини

він одержав якраз звідси, і подальша доля її була невідома. Бовкун у своїх розрахунках не помилився. В Ніжині він знайшов не тільки родичів бойових товаришів, але, навіть, декого з них! На квартирі в Ольги Андріївни Медведєвої вони довго сперечаються про те, що робити далі, внаслідок чого відмовилися від ідеї переходу фронту, тим більше, що він уже був аж під Москвою. Бовкун із одностудіями починає шукати шлях до партизан для продовження озброєної боротьби, але вже у ворожому тилу. Проте, коли знаходять їх, командир Носівського партизанського загону, колишній перший секретар Носівського райкому партії Стратилат відмовляється їх брати до себе, вимагаючи спершу провести ряд диверсій в самому Ніжині. Це було досить образливо для бойових офіцерів, але вони погоджуються.

Мачульський із першої зустрічі з Бовкуном відразу ж відчув у ньому споріднену душу. Новоспеченого артиста явно не влаштовує те, чим займається його організація. Листівки – це дуже важливо, але хотілося створити щось істотне, що би німцям завдати істотного удару.

Т.Ф.Унявко

З групового фото початку 1940-х років

Наприклад, висадити в повітря театр, коли там буде повно солдатів і офіцерів. Разом із Кузубом він уже, навіть, розробив схему мінування будівлі, але не вистачало, власне, вибухівки. Зі свого боку Бовкун вельми скептично поставився до такого задуму, але, як говорять – «чем черт не шутит...», особливо на війні. За наказом Бовкуна офіцери-оточенці передають Мачульському велику кількість вибухівки, яку вони знайшли на околицях міста. Сам Бовкун починає підготовку переходу до партизанів зі зброєю та значною кількістю особового складу Ніжинської допоміжної поліції. Мачульський із Кузубом досить швидко проводять мінування будівлі театру і чекають команди Бовкуна. Але останній зволікає. В нього з'явився план висадити німців одночасно з відходом поліції до лісу. За розрахунками Бовкуна, в такому разі окупанти запідозрять у диверсії своїх колишніх служак, чим від підпілля буде відведена підозра й вірогідність репресій. Відтак, воно зможе далі

виконувати свої завдання в окупованому місті. До здійснення задуманого залишалось декілька днів і раптом провал – зрада. Ніжином прокотилася хвиля арештів. Гестапівці схопили Кузуба, Унявко, Гордієнка й інших підпільників. Шукали й Мачульського, але він разом із Бовкуном і його товаришами встиг відійти до партизанів.

У міській в'язниці допитують арештованих підпільників, їх катують, але ті мовчать, не видаючи своїх товаришів по боротьбі, врятовувавши в такий спосіб життя багатьом. Розстріляли цих мужніх людей у липні 1942 р. Дружині Гордієнка кати повернули його одяг, у якому вона виявила останній лист чоловіка. Його й зараз, через 65 років не можна спокійно читати:

«Сонечко! Можливо це останній лист, що я тобі пишу! Я не знаю, що збираються зробити зі мною, але не потрібно втрачати надію навіть на краю могили. Не падай духом. Ми ще зустрінемося, в крайньому випадку на тому світі. Я знаю як тобі тяжко, але я знаю й інше: ти все зумієш перенести, я цим пишаюся. Лише б тільки не голодували. Звертайся за допомогою до кого завгодно і за чим завгодно, не соромся. Дітки, милі дітки – як ви

мені дорогі і бажані. Коли ви підроснете й у вас не буде тата, просіть маму, хай вона вам його не міняє, а краще збереже в пам'яті. Так, Іннуся прошу (тоді, якщо доведеться помирати, помру спокійно): ніколи мене не міняй, ні за яких обставин, заради мене, заради дітей, заради вічної любові. Так, я люблю тебе і люблю. Цілую мої ненаглядні».

Мачульський недовго пробув у партизанському загоні – пішов за лінію фронту й до перемоги бився в діючій армії. Після перемоги він про свою участь у підпіллі говорив неохоче, і не зважаючи на всі умовляння на початку 1990-х років тодішнього директора Ніжинського краєзнавчого музею Шоходька так і не залишив свої спогади про 1942 р. Можливо брав на себе відповідальність за загибель своїх товаришів по боротьбі, а може були якісь причини. Але про них трохи нижче.

Не забув про перших ніжинських підпільників і Іван Михайлович Бовкун. На сторінках своєї книги «Солдати другого фронту» він віддає їм належне, розкриваючи причини провалу групи Мачульського: «... зрада Рябухи неначе зіграла основну роль – так виглядає справа на перший погляд, але це лише остання ланка... Головні причини лежать глибше. Ми варилися у власному соку. Якщо і зверталися за допомогою, то не завжди було до кого... А потім і інше: і я, і Женя Коновалов, Мачульський, Краснянський – хіба ми думали раніше про підпілля, про явки, про конспірацію. Нам би підтримку з боку досвідчених товаришів, хто пройшов школу підпілля – все вийшло навпаки. З обкомом партії зв'язок установити не вдалося...». Дорого обійдуться Бовкуну ці післявоєнні роздуми, але це вже зовсім інша історія.

З великою любов'ю і подякою відтворив образи Таїсії Унявко й Іллі Кузуба у своїй повісті «3 ночі» їх соратник по підпіллі Микола Зоценко. Завдяки їх мовчанню на допитах він залишився живий. Він завжди їх пам'ятав і у цьому розумінні виявився гідний пам'яті полеглих товаришів. Не варто забувати про їх громадянський подвиг й нам, яка б не складалася політична кон'юнктура.

Забуті патріоти

До 1991 р. прізвиська й імена членів Ніжинської організації українських націоналістів вважали за краще не згадувати. Хто ж вони були насправді і що ними рухало в їх трагічній долі?

Від перших днів німецько-радянської війни Організація Українських Націоналістів намагається добитися здійснення свого головного завдання – відродження Української державності. Крім нацистських регулярних і карательних військ на Схід рушили також похідні групи ОУН, створюючи органи самоврядування, формуючи поліцію, налагоджуючи випуск газет і листівок. Уже наприкінці серпня 1941 р. німці забили на сполох із приводу надто бурхливої діяльності ОУН, зосібна, бандерівської гілки: «Цілі загони націоналістів Бандери* вторгаються по всій території Східної України і розгортають там агітацію за «Велику Україну».

* Звісно, не очільника цієї гілки ОУН особисто. Сам Степан Бандера з липня 1941 р. аж до вересня 1944 р. провів у якості в'язня табору «Заксенхаузен», звідки його звільнили англо-американські війська. Відтак, після арешту за «несанкціоноване» Третім рейхом проголошення Української незалежності 30 червня 1941 р. у Львові лідер радикальної частини ОУН був радше ідейним натхненником і символом, але аж ніяк не керівником реального збройного опору. Але незважаючи на це, радянська пропаганда так удовбала в свідомість населення образ Бандери-ворога, що й досі на частину людей уже тільки його ім'я доводить до істерії. Проте, здається й нацистська пропаганда у своїх інтересах у той же спосіб спекулювала ім'ям керівника оунівців-радикалів.

Восени того ж 1941 р. до Києва прибуває «Буковинський курінь», активісти якого розповсюджують свою таємну діяльність на столицю й навколишні регіони, у тому числі й на Ніжинщину.

Уже в 1945 р. в стінах Чернігівського обласного управління НКВС народився цікавий документ під грифом «Цілком таємно», що мав назву «Про діяльність українського націоналістичного підпілля на Чернігівщині в період тимчасової окупації». Він прояснює події осені 1941 р. в Ніжині.

«... Приїжджала група активних націоналістів. Приїзди цих емісарів були відмічені в Козелецькому, Ніжинському, Ічнянському, Остерському районах. Ніжинський відвідав Лавровський. Була організовано спортивне товариство «Січ» і культурне товариство «Просвіта». В Ніжині націоналісти на чолі з Поляченком і Чичковським служили на керівних посадах у міському самоврядуванні та проводили агітацію під гаслом: «Україна для українців».

Про Чичковського і Поляченка відомо дуже мало. Обидвоє випускники Ніжинського педінституту, – а саме факультету української мови і літератури. Приблизно двадцять років потому колишні однокурсники характеризували їх як «веселих і розумних людей,

які ні в якому разі не продавалися німцям».

Що їх привело в лави борців за незалежність України? Причини, ймовірно, були різні, але головна серед них – жажливі реальності сталінізму. До того ж, батька і дядька Поляченка розстріляли в 1937 р.

Наприкінці 1941 р. положення ОУН в Україні значно ускладнилися. З одного боку німецький терор, з іншого – більшовицьке підпілля, з його прагненням усіляко підвести націоналістів під удар гестапо. Так, наприклад, було в Козелецькому районі.

У березні-квітні 1942 р. бандерівці створюють у Чернігові свій обласний провід. У ньому активну участь беруть члени Київського проводу ОУН(б) Остапенко та Савченко. У квітні-травні 1942 р. член ОУН із фальшивим паспортом на ім'я Романа Геращенко, від ніжинської організації ОУН створив організацію в м. Ічні. Геращенко провів там збори на котрих підкреслив: «Нам необхідно вести боротьбу проти Радянської влади, але практична

діяльність організації повинна залишатися таємницею для німців, оскільки доведеться воювати і проти них. Адже вони ніколи не погодяться створити самостійну Україну з українським урядом». Наприкінці виступу він знову підкреслив: «Наше основне завдання – боротися за незалежну Україну, проти кого – все одно!».

Нацисти жорстоко переслідували українське підпілля. У травні 1942 р. СД розгромило обласний провід ОУН, потім пішла ланцюгова реакція всією Чернігівщиною. Приблизно у цей ж час була знищена й ніжинська організація. Геращенко був розстріляний; хто ховався під цим прізвиськом – допоки невідомо. Багато ніжинців бачили як жандарми вели вулицями Ніжина зв'язаного Поляченка зі слідами катувань на обличчі. Разом із ним склав свою голову і керівник місцевої «Просвіти» вчитель Пархитько.

Зовсім нещодавно був виявлений у архіві ще один документ, який стосується діяльності ОУН у Ніжині. Це доповідна розвідвідділу 197-ї польової комендатури, в котрій, серед іншого зазначалося: «Два дні тому в Ніжині був затриманий чоловік із пакетом

В.С.Поляченко з сім'єю
Фото початку 1940-х років

української національної літератури. Мова йде про пропаганду з боку Бандери. Необхідно відзначити, що в зоні польової комендатури ... серед населення мова йде про пряму приналежність до української нації... День народження національного поета Шевченка святкувала значна частина населення. Вартим уваги є те, що в польову комендатуру все частіше звертаються молоді українці з проханням прийняти їх в так званий «Український добровольчий легіон» для боротьби з більшовизмом...». Це була видима частина діяльності ніжинської ОУН, але було й інше. Багато оунівців служили в Українській допоміжній поліції, маючи доступ до зброї і вибухівки. Один із них – рідний племінник керівника організації Поляченко Віктор Семенович, незадовго до свого арешту заявив сестрі: «Ми влаштуємо факел до неба». Можливо, мова йшла про вже згадану невдалу спробу влаштувати вибух у будівлі ніжинського драмтеатру. Про ймовірні контакти Мачульського з оунівцями чути ходили давно. Про це якось тихо натякав і згадуваний директор Ніжинського краєзнавчого музею Шоходько, але всі вважали за краще мовчати. І в першу чергу – сам Мачульський. Але час усе розставляє на свої місця. Білі плями в історія потроху, але невідворотно заповнюються, брехня змінюється правдою. Щось було можна лише на певний час приховати, але змінити допоки нікому не вдавалося.

Батюківці

Провали перших двох підпільних груп у Ніжині, здавалося, поставили крапку в подальшому розгортанні руху опору нацистам у місті, але в цей критичний момент на авансцену боротьби виходить Яків Петрович Батюк зі своїми товаришами. Тяжкий і страшний час випав на їх долю, але вони свій шлях пройшли до кінця. Втім у цьому факті багато спорідненого з долею інших подібних організацій антинацистського підпілля, але феноменальність даного випадку полягає в тому, що цією структурою керував сліпий юрист двадцяти п'яти років від народження. Звідки він з'явився, що визначало його вчинки, чому йому безмежно вірили товариші по боротьбі, які прийняли смерть зі своїм керівником восени 1943 р. Відповідь на ці питання знайдемо в історії життя Якова Петровича. Пам'ятаючи, що ми всі «родом із дитинства», заглянемо спершу туди – в його дитинство.

Сім'я Батюков жила в с. Рожани Житомирської обл., де й народився майбутній герой у 1918 р. Його батько Петро Іванович і мати Параскева Миколаївна були простими селянами, які годували, за сучасними мірками багатодітну, а за тогочасними – типову як для українців, сім'ю своєю тяжкою працею. У Якова були два старші брати – Василь і Павло, а також дві сестри – Ольга і Євгенія. Під час I Світової війни глава сімейства потрапив під мобілізацію, потім – у полон і кілька місяців добирався в рідне село з далекої Болгарії. В Україні палахкотіла громадянська війна. Довкруги смерть, голод, холод, епідемія... У 1920 р. дворічний Яків захворів на віспу. Життя йому вдалося врятувавши, але хвороба дала ускладнення на зір, малий Яша осліп, як з'ясувалося – назавжди. Це був страшний удар для сім'ї, але життя брало своє.

У 1921 р. Батюки, як усі, отримали землю і освоїли вирощування прибуткової на той час культури – хмелю. Велика сім'я зажила вельми пристойно і з'явилася надія, що це надовго. Але життя дуже швидко розвіяло ці ілюзії. Яків тим часом підростав. Страшна недуга розвинула у нього прекрасну пам'ять і слух. Він чудово орієнтувався в компанії своїх однолітків і, навіть, без поводиря вільно ходив до лісу. І цілком закономірно, адже природа не терпить порожнечі. Батьки уважно стежили за своїм сином, з острахом думаючи про його майбутнє. Невідомо, як би події розвивалися далі, але біля сліпої дитини

з'явився його родич Самійло Євтихійович. Це була літня і грамотна людина, яка, фактично, і визначила подальшу долю Якова. Через нього незрячий хлопець пізнавав незримий йому світ. Наприкінці 1926 р. Самійло Євтихійович, спостерігаючи незвичайне прагнення свого вихованця до знань, написав лист Калініну з проханням направити Якова навчатися.

Маловідома світлина
Я.П.Батюка без окулярів
Фото 1940 р.

Всесоюзний староста відгукнувся і майбутній юрист почав навчання в Київській школі сліпих, яку закінчив на відмінно. Цей крок був зроблений як ніколи вчасно. Наступив 1929 р., який докорінно змінив життя родини Батюков. Їх сім'я була визнана місцевою владою куркульською. Спершу перед старшим Павлом закрилися двері всіх учбових закладів, а потім у заслання відправили батька й матір. Самого Павла заарештували важко хворим і відправили до в'язниці в Житомирі. У своїх спогадах він напише: «хвороба перешкодила мені чинити їм опір. Накинулися як шакали». У в'язниці його звинуватять в «антирадянській пропаганді». У відповідь Павло проведе дев'ятиденне голодування, що врешті-решт для нього закінчиться етапом до Сибіру. На диво, репресії не торкнулися старших – Василя й Ольги, що жили на той час уже окремими сім'ями. Їм і довелося узяти на себе клопіт щодо нагляду за Яковом і наймолодшою Женею. До того ж вони робили все, щоб визволити з біди батька і матір.

Зібрали гроші. Василь відправився до Сибіру, де за допомогою підкупу визволив своїх батьків зі спецпоселень і повернув їх на батьківщину. Натомість, Павлу довелося вкотре самому вирішувати свою долю. Він просто втік із заслання за фальшивим паспортом, який купив у якогось злочинця. Нарешті, вся сім'я збирається у старшої доньки під Києвом. Згодом життєві шляхи приводять Батюків у Ніжин. Незважаючи на такі родинні негаразди, Яків успішно продовжує навчання. Він прагне здобути інженерну освіту, але сліпота всі ці зусилля зводить нанівець. Тоді в 1935 р. він вступає на останній курс робітфаку Київського університету, а потім – на юридичний факультет. Маючи прекрасну пам'ять, Яків поглиблює свої знання самостійною роботою. За невелику плату спеціально найнята жінка перечитує вголос потрібні йому книги. Так непомітно наступив 1940 р., коли Яків Батюк закінчив навчання в університеті. Молодий адвокат переводиться з Києва на роботу до Ніжина.

Є.П.Батюк

Художнє фото кінця 1930-х років

Василь у цей час служить в армії, Павло закінчує в Ніжині місцевий педінститут, а Женя – тут-таки в Ніжині середню школу. Втім, внутрішня напруга в сім'ї не спадає і це чітко фіксує Павло в своїх післявоєнних записках: «... Кожного разу я йшов на заняття в інститут зі страхом. Думав підійде до мене особист і скаже: «Все Батюк! Відгуляв своє, пішли зі мною». І це були не марні страхи, адже загроза розправи завжди висіла над цією сім'єю. Батюки планували, навіть, роз'їхатися по неосязному Союзу, але почалася війна.

Кожного разу я йшов на заняття в інститут зі страхом. Думав підійде до мене особист і скаже: «Все Батюк! Відгуляв своє, пішли зі мною». І це були не марні страхи, адже загроза розправи завжди висіла над цією сім'єю. Батюки планували, навіть, роз'їхатися по неосязному Союзу, але почалася війна.

Вони не виявляли особливої любові до радянської влади, і це цілком зрозуміло. Але дивитися з боку на трагедію, що розгорталася, також не збиралися.

Показовим, дещо дивним і гідним найвищої поваги був учинок Якова, який на початку мобілізації прийшов у міський військкомат і став проситися бити ворога. «Його заява про готовність відправитися на фронт здивувала навіть мене, але довести йому зворотне було неможливе», – згадував Павло наприкінці 1980-х років. Воєнком, вислухавши сліпого юриста, спочатку, навіть, розгубився, а потім виставив його, вибухнувши міцною лайкою. Але Яків уперто шукає власне місце у боротьбі з ворогом, і в нього поступово вимальовувалася думка щодо підпілля, тим більше, що німецькі війська стали щоближче підходити до міста. Реакція батьків на плани їх сина була неоднозначною. Батько засумнівався у здатності Якова очолити підпілля, але той переконливо доводив, що сліпота не перешкода, а, навпаки, надійне прикриття. А батькові взагалі заявив прямо, так би мовити, розставивши всі крапки: «... наша сім'я дуже сильно постраждала до війни, але з цим розбиратимемося після перемоги, а зараз потрібно воювати, все інше – потім», Павло і Женья погоджуються залишитися з ним під окупантами і надавати посилену допомогу. На тому вони і порішили.

В останню мить перед відходом радянських військ із Ніжина Батюк, знову-таки за власною ініціативою, встиг побувати в міськкомі партії, де вів розмову про майбутнє підпілля з другим секретарем Герою. Останній, попри сумніви й підозри, все ж наважується дати йому адреси деяких підпільних явок у Ніжині й Києві. На цьому вони назавжди розлучаються. Хаос відступу не тільки знищив структуру майбутнього підпілля в нашому місті, але, одночасно, морально зламав багатьох із тих, хто повинен був займатися реальною розбудовою підпільної роботи в німецькому тилу. В результаті Яків на певний час залишається у вакуумі. Слабкі надії поклалися на Київ – там не всі загинули, не всі розбіглися. Такі розрахунки згодом частково виправдаються. Поки ж Якову Батюку треба було вирішити два завдання: підібрати надійних людей для майбутнього підпілля та спрямувати їх діяльність в потрібному практичному напрямі з максималь-

Будинок Батюків на вул. Преображенській, де в роки окупації знаходилася головна явочна квартира Ніжинської підпільної молодіжної організації під керівництвом Я.П.Батюка

ною віддачею. Чудово він розумів і інше – сторонньої допомоги в його діяльності годі чекати, все робити доведеться самому, на свій страх і ризик, з величезною відповідальністю за життя і смерть тих, кого він поведе за собою.

Наприкінці жовтня 1941 р. Яків влаштовується на роботу в артіль, що виготовляє мотузки й кінську зброю для німецької армії. Незабаром на артіль надходить велике замовлення і Батюк вирішує провести першу акцію підпілля, що на той час тільки зароджувалося, – протравити кислотою всю партію зброї, аби вона після першого ж дощу стане непридатною для використання. Задля цього він до справи залучає свого батька (він дістає кислоту) і безпосередніх виконавців – робітників Шварца і Лаврінца.

Усе складалося вдало, але услід за цим в артілі відбуваються події, що зробили неможливим тут перебування Батюка. Шварца розстріляли як єврея. Яків робить все можливе, щоб його врятувати, але марно. Потім почалися відкриті зіткнення з німецькою адміністрацією щодо захисту інтересів робітників артілі. В певний момент ситуація настільки ускладнилася, що Яків зрозумів – треба негайно звідси йти, інакше все могло для нього закінчитися надто погано. Відтепер він починає займатися тільки справами підпілля. У цьому Якову надає неоцінну допомогу його сестра Женя, яка завжди поряд, виконує його доручення, найголовніше – з підбору в організацію потрібних людей. Щоправда, остаточне рішення з «кадрових» питань Яків приймає виключно особисто.

Ось як описує свою першу зустріч із Батюком Віктор Тищенко: «З Яковом мене познайомила його сестра Женя, яка знала мою дружину вчительку. При першій нашій зустрічі він розповів мені про свої перші невдачі, потім зробив висновок: «Треба нам все нам робити самим». Хвилювання Якова передалося і мені. Ми говорили перебиваючи одне-одного, висуваючи проекти на межі фантастики. Це був день молодості й недосвідченості. Додому я прийшов у піднесеному настрої, відчуючи величезну радість і успіх». Так починалося це легендарне підпілля, яке навесні 1942 р. налічувало вже 15 учасників. Молоді патріоти відразу зайнялися розповсюдженням листівок. Ловили по старенькому приймачеві Москву і, як згадує знову Тищенко: «... не встигали записувати зведення Радінформбюро. Допомогала феноменальна пам'ять Якова. Він точно відтворював почуте. Листівки вимагали великої кількості паперу, який на той час був великим дефіцитом. Спочатку вони писалися від руки, при цьому ми прагнули змінити свій почерк. Потім Женя стала їх друкувати на машинці, але листівок завжди було мало, і Яків дуже уважно стежив за їх розповсюдженням. У нас у кожного була для цього своя дільниця. Яків строго вимагав, щоб ми їх розклеювали а не розкидали... Особливо відважно цим займався Микола Шуст. У нього був велосипед на якому він гасав із листівками по всьому місту, розклеював їх у центрі міста, навіть, на будівлях управи і поліції». Проте, це був лише одним із напрямів діяльності ніжинських підпільників, які – знову-таки за наказом Батюка – проникли практично в усі структури міського управління, а також у військовий шпиталь. Створюється мережа явочних квартир, які надалі будуть використані партизанами для виконання бойових завдань. Але з останніми зв'язку поки не було. Незважаючи на це, Батюк віддає наказ учасникам ніжинського підпілля почати активні дії з саботажу планів окупантів.

На той час Яків Петрович Батюк стає визнаним лідером організації. Тищенко згадував: «... Яків став керівником підпілля. Слепоти ми його не помічали, її немов не було. Ніхто з нас не дивувався, що сліпий керує такою складною справою. Його авто-

НІЖИНСЬКА СТАРОВИНА

ритет був дуже великий. Великою була також його тактовність. Він не виставляв свого «Я», радився з товаришами. Перший час він посилено говорив про те, що на чолі організації треба поставити члена партії. Пошуки в цьому відношенні не мали успіху.

У чому ж все-таки був феномен Якова Батюка? Автор даного дослідження неодноразово ставив це питання всім батюківцям, що залишилися живими, і завжди чув від них приблизно однокову відповідь: «Дуже розумний і залізної волі людина». Рання сліпота виховала цю волю. Керування підпіллям стало логічним продовженням його довоєнного життя, коли йому завжди треба було ухвалювати відповідальні рішення з постійним напруженням, в постійній екстремальній ситуації, викликаній тією-таки сліпотою.

Навесні 1942 р. починається примусова мобілізація молоді до Німеччини. Яків віддає наказ підпільникам – лікареві Афоніну і фельдшерів Нечай-Гумену – інсценувати епідемію тифу в місті, що і було зроблено шляхом установаження помилкових діагнозів. Заздалегідь серед молоді міста розповсюджувалися медикаменти, що викликали схожі на це захворювання симптоми. Розрахунок був простий – німецьких лікарів цікавило тільки здоров'я солдатів і офіцерів, а до решти вони вважали за краще не втручатися. Певній частині молоді вдалося сховатися від вивозу до Німеччини на курсах німецької мови, якими керував уже знайомий нам Тищенко.

У ніжинському залізничному депо діє Гумай, Конопатов, Опанасюк. Листівки продовжує розклеювати Тищенко разом із Шустом. До них підключаються Безглуздий, Могильний, Ораховатська. Накопичують зброю Жумай, Могильний і Колюня Кузьменко, наймолодший із батюківців.

У вересні 1942 р. Батюк удруге їде до Києва. На відміну від першого візиту в окуповану столицю України, цього разу йому поталанило. За допомогою Лісовця – колишнього ніжинського партробітника – Якову вдається вийти на керівництво підпілля з красномовною назвою «Смерть німецьким окупантам», що мало на той час у своїй структурі підпільну групу на ніжинській залізничній станції. Його уважно вислухали на підпільних зборах цієї організації, діяльність ніжинських колег схвалили, але ніяких прямих вказівок Яків не отримує. Стає ясно, що його сліпота київських підпільників насторожує. Звісно, це образливо для Якова, але для сентиментів не було часу і він починає з ними співробітничати. Батюк устанавлює зв'язок із Міщенком і Хомутовим,

Г.С.Кочубей
Фото початку 1940-х років

Д.І.Лісовець із дружиною
Фото 1930-х років

керівниками ніжинських груп київського підпілля. На явки до них ходить сам особисто, і про свої нові зв'язки нікому не розповідає.

Початок 1943 р. позначився розгромом у Києві організації «Смерть німецьким окупантам». Хвиля арештів докотилася й до Ніжина. У лабетах гестапо гинуть Хомутов, брати Міщенки, Береснев, Білецька. Під час арешту в Києві кінчає життя самогубством Лісовець, а в Ніжині розстріляна його дружина Крачковська. Група Шишені та Кочубей йдуть у партизанський загін «За Батьківщину». Менше за інших постраждали підпільники Кузьменка на ніжинській залізничній станції, але після цього вони

О.Я.Кузьменко
Фото 1930-х років

вже не можуть діяти. На щастя провал київського підпілля не зачепив батюківців, але вони знову залишилися наодинці. Потрібно було шукати зв'язок. Цього разу Батюк шукає контактів із партизанами в носівських лісах. Ризикувати своїми людьми він не може, тому в небезпечну подорож відправляється особисто разом із Колею Кузьменком – він зовсім юний і гарно підходив на поводиря при сліпому. Цього разу Яків досяг мети: було встановлено прямий зв'язок із командиром загону Іваном Михайловичем Бовкуном. Для батюківців починається новий і найважливіший період їх діяльності. Постійний зв'язок із штабом партизанського загону «За Батьківщину» підтримувався через зв'язкового Романа Стрельцова. Про нього відомо, що він народився десь на Волзі. В 1941 р. потрапив у оточення під Білою Церквою, пробирався до лінії фронту, але дійшов тільки до Ніжина і зупинився в будинку колгоспниці Оксани Павлівни Суярко.

Згодом, за її допомогою потрапляє у загін до Бовкуна.

Від Бовкуна ніжинські підпільники отримують перше завдання: дізнатися про німецький гарнізон у Ніжині, його чисельність, національний склад військ, озброєння, номери частин, відзначки; надавати інформацію про залізницю (кількість колій і їх стан), про склади, про окопи, протитанкові рови; також про моральний дух військ гарнізону, поліції, жандармерії тощо. Також необхідно було направляти до загону якомога більше людей, зброї і боеприпасів.

За завданням Батюка Галя Борисова влаштувалася офіціанткою до офіцерської їдальні і в одного п'яного офіцера забрала з планшетки карту міста, на якій були позначені військові об'єкти Ніжина. Карту уточнили і передали партизанам. Навесні 1943 р. до Ніжина прибувають деморалізовані італійські частини. Солдати за шматок хліба ладні були віддавати все, у т.ч. і зброю. Батюківці, скориставшись цим, переправляють у ліс 40 гвинтівок і багато набойів. Туди ж прямують і крупні партії медикаментів із міської лікарні (добутих зусиллями лікаря Афоніна і завідувача медскладом Богдана). В ніч на 1 травня 1943 р. Галя Борисова отруїла 18 офіцерів німецької авіації – льотчиків-асів, більшість з яких померла в госпіталі. І це якраз напередодні Орловсько-Курської операції! Вся ця операція була детально розроблена особисто Батю-

ком, – гестапівські слідчі, як на те й розраховували, прийшли до висновку, що коньяк був отруєний ще у Франції, звідки він був доставлений.

Галина Солодовник із товаришами на 153-му км залізниці Ніжин-Бахмач знищує двох німецьких офіцерів і з підірваної гранатою машини вилучають цінні документи, які відразу ж переправляють партизанам. До німців у полон потрапляє поранений в бою партизан Лях, якого доправляють під охороною в лікарню. Дізнавшись про це, Батюк дає наказ негайно звільнити його. Зі значними ускладненнями, але все ж Колодій і Лопатецький справляються з цим завданням.

На початку липня 1943 р. в Ніжині на аеродромі базувалося 240 літаків. За наказом Батюка Віктор Стрельников, що працював землеміром, установив точну кількість літаків, наніс на карту координати аеродрому, точки протиповітряної оборони, а потім ці дані були передані партизанам. Через деякий час радянська авіація бомбардувала аеродром у Ніжині, внаслідок чого було знищено 27 літаків. Під час Орловсько-Курської операції, за завданням штабу партизанського з'єднання «За Батьківщину», підпільники надавали точні дані про рух військових ешелонів через ніжинську станцію. Загалом, динаміка й наслідки діяльності батюківців свідчила, що їх організація влітку 1943 р. перебувала на підйомі. Ніщо не провіщало наближення біди, ніхто й не підозрював, що підпілля на чолі з Батюком доживає останні дні.

Ніжинська команда СД, ймовірно, мала досить чітке уявлення про те, що в місті діє підпілля і, вірогідно, мало певні напрацювання щодо його характеру, складу тощо. Про те, що низка досить відчутних і дошкульних невдач місцевої влади, факти саботажу й відверті озброєні диверсії не були випадковими, свідчили чисельні логічно вибудовані в єдиний «почерк» докази. Яз завжди, справа була за «дріб'язком» – виявити й знешкодити цю організацію. СД був розроблений план проникнення агента до ніжинського підпілля. З цією метою до Ніжина був направлений Олександр Емануїлов, перевірений німцями в справі ще в Дарницькому концтаборі. Емануїлова включили в робочу команду німецького госпіталю, що складалася з колишніх військовополонених. Його завданням було спочатку вийти на партизан, а потім – на міське підпілля. Досвідчений агент відразу встановлює тісний зв'язок із санітаркою Солодовник, що готувала, за наказом Якова, виведення робочої команди в ліс до партизан. Так Емануїлов потрапляє в партизанське з'єднання, а потім повертається до Ніжина, знайомиться з багатьма підпільниками; решта було вже, як кажуть, справою техніки. Вцілілі батюківці після загибелі їх товаришів упродовж усіх післявоєнних десятиліть так до не змогли виразно відповісти на одне прокляте питання для них – чому Емануїлов зміг так легко проникнути в структуру підпілля? Не могли відповісти чи не хотіли? Немає відповіді на це питання ні в книзі Шатрова «Подвиг во тьме», ні в усіх післявоєнних дослідженнях і публікаціях про діяльність батюківців. Скрізь проходить червоною ниткою одна версія – Емануїлову вдалося випадково вийти на слід підпілля і його розгром став трагічною випадковістю. Але як відомо, випадковість – це лише найдрібніша складова певної великої закономірності. Насправді все було не так просто. Той-таки Тищенко у спогадах якимось надто обережно підходить до цієї проблеми: «Ми були дуже недосвідчені, деколи безтурботні... Крім того в маленькому Ніжині багато одне-одного добре знали, часто зустрічалися разом. Щоправда, завдання Батюком давалися кожному окремо і ніхто про це знати не міг. Яків ходив містом із багатьма

членами підпільної організації у тому числі і зі мною... Питається, про яку сувору конспірацію в цих умовах могла йти мова?». Ось думка з цього приводу Миколи Шуста: «Після розгрому німців під Курськом ми всі розслабилися. Швидко звільнення всім нам п'янило голову. Все це зіграло з нами поганий жарт». Втрата пильності й привела до сумних подій осені 1943 р.

Улітку 1989 р. в Норильську заявила про себе як члена підпілля під керівництвом Батюка Тамара Степанівна Новохатська, засуджена в 1943 р. на двадцять років ув'язнення за співпрацю з окупаційними владою. Одночасно, вона також зажадала реабілітації. В Чернігівській обласній прокуратурі авторові цих рядків, а також Миколі Наумовичу Шусту дозволили ознайомитися з її слідчою справою, з якої випливало: Новохатська працювала в німецькому госпіталі, була знайома з Галиною Солодовник, знала про її підпільну діяльність і була одночасно коханкою Емануїлова; вона була заарештована разом із батьківцями, але швидко стала співробітничати з Емануїловим і на очній ставці з Галиною Солодовник підтвердила її участь у підпіллі. Останню на допитах сильно били і ставили в приклад Новохатську, – дивися, мовляв, вона зробила все як ми веліли і зараз живе з Сашком [Емануїловим]. Галина Солодовник у камері назвала її зрадником.

Микола Наумович Шуст після ознайомлення зі «справою Новохатської» несподівано заявив авторові цих рядків: «Галина Солодовник увела Емануїлова в наше підпілля. Він їй дуже подобався і вони були дуже близькі». Звідси – ще один сумний для батьківців висновок: підготовка і перехід робочої команди до партизан здійснювався під контролем СД. Одночасно за таким же сценарієм була провалена явочна квартира партизанського з'єднання «За Батьківщину» в будинку Оксани Павлівни Суярко. Цього разу роль «військовополоненого» зіграв інший агент СД, колишній учитель з Ічні, якийсь Яценко. Пізніше він вимагав від німців господарку явочної квартири закопати живою. Вранці 19 червня 1943 р. почався розгром підпільної організації Якова Батюка. Сам він міг уникнути арешту, вчасно попереджений Тищенком, але все-таки посилав сестру Женю до їх додому, аби забрати звідти документи підпілля. Але там на Преображенській її вже чекали... Свою останню ніч на волі Яків проводить в будинку підпільника Міни, який в останню мить також пропонує йому сховатися в лісі. Батюк рішуче відмовляється, вирішивши розділити шлях на голгофу зі своїми товаришами. Ось як описує його арешт свідок: «Німці увірвалися в наш будинок, схопили Якова. Здійнявся страшний крик і плач. І в цей момент ми почули останні слова Батюка: «Не чіпайте цю сім'ю, вони ні в чому не винні. Я помру, але і ви здохнете як собаки». Якову розбили окуляри, скрутили руки і заштовхнули в автомобіль. Арешту уникнули лише ті батьківці, яких особисто не знав Емануїлов, а також ті, хто встиг піти з міста.

Гестапівці застосували проти арештованих підпільників страшні тортури, вимагаючи від них інформацію про партизанів. Але вони на допитах мовчали. Приклад тому показував сам Батюк. Владислав Суярко, кандидат філософських наук, згадує: «Я з мамою був арештований 21 липня 1943 р. Маму сильно били на допитах, разом із Женею Батюк. Я сидів у одній камері з Батюком. Він учив мене як триматися на допитах, щоб не згубити матір. Ми всі разом переживали ці допити, катування і всі схилилися перед його мужністю. І зараз ми всі схилиємо, як і тоді, свої голови перед його благородством і мужністю».

Свою «частку» до зради батюківців доклав і лікар Єгоров. Мобілізований партизанами до загону, він пішов до Ніжина разом із Емануїловим. На першому ж допиті він розповів гестапівцям все, що знав про партизанів і про ніжинських підпільників. Михайло Шлома, заарештований разом із батюківцями, попередив їх у в'язниці ще про одного зрадника запискою: «Степ. Зрадник». Кого він мав на увазі так і не з'ясувалося.

Незадовго до розстрілу Якова перевели в одиночну камеру і стали морити голодом і спрагою, – така собі дрібна помста гестапівців, що не зуміли добитися від нього основного. Дізнавшись про це, ув'язнені батюківці передавали йому шматочок хліба і воду в банці з-під гуталіну. Немолодий німецький солдат із охорони в'язниці відвертався, коли прибиральниця камери передавала йому цей пайок бойових побратимів. У ніч на 7 вересня 1943 р. батюківців разом зі своїм керівником були розстріляні командою ГФП-708 польової жандармерії. Через тиждень Радянська Армія звільнила місто від нацистів і відразу ж була створена спеціальна комісія задля перепоховання полеглих героїв. До складу комісії входив і Микола Шуст, якому поталанило вирватися з в'язниці в останню мить. Коли розкрили могилу розстріляних, перед очима постала страшна картина – тіла були страшенно понівечені. Женю Батюк пізнали тільки по довгих косах. Наступного дня їх перепоховали на Центральному міському кладовищі. У ті страшні хвилини прощання з полеглими героями ні в кого й на гадці не було, що відтепер починається більш, ніж двадцятирічний період замовчування подвигу молодих відчайдухів.

Непорозуміння почалися відразу ж після 1943 р. Незважаючи, що діяльність ніжинського підпілля була відображена у всіх партійних звітах, НКВС провело власне розслідування, мету якого відразу ж відчували вцілілі від німецького розстрілу батюківці – всіляко скомпрометувати діяльність їх підпільної групи. Приводом для цього слугувало «куркульське» походження Батюків, явно дисонуюче з ідеологічними штампами антиокупаційної боротьби. Крім того, з'ясувалося, що в підпільній організації єдиним комуністом був лікар Афонін. Отже, говорити про «керівну роль партії в підпільному русі» було явним перебільшенням, більше того – керівник організації, навіть, не був комсомольцем (через те ж такі «куркульське» минуле).

У партійному керівництві області, зваживши на такі особливості ніжинського підпілля і його керівника, привели в дію єзуїтський план – нівелювання, замовчування й забуття. Замість Зірки Героя Радянського Союзу (представлений посмертно 23 серпня 1945 р.) Яків Батюк і семеро його товаришів по боротьбі нагороджуються медаллю «Партизан Великої Вітчизняної війни». Особисто цю нагороду отримав тільки Микола Шуст, решта були вручені рідним загиблих. Інших уцілілих членів підпілля неначе взагалі не існувало. На цьому на історії ніжинського підпілля було офіційно поставлена крапка. Проте, знайшлася людина, яка за гарячими слідами намагалася з'ясувати повну правду про діяльність ніжинського підпілля - це нині вже покійний Леонід Олексійович Суярко, доктор історичних наук. На той час він був спеціальним кореспондентом української радіостанції ім. Т.Г. Шевченка. Це його мати і молодший брат Владислав були у в'язниці разом із батюківцями. В 1991 р. він напише авторові даного дослідження: «... гірко плакала мама, згадуючи про батюківців; які це були прекрасні люди і просила мене написати про них. Я дав два матеріали на радіо про ніжинське підпілля і про партизанське з'єднання «За Батьківщину». У ЦК комсомолу попросили мене написати нарис про ніжинське підпілля. Писати про людей, які були

під окупацією в той час (та і пізніше), було дуже складно. Двічі я знову побував у Ніжині. Розмова вийшла тільки з Шустом. Інші – тільки про свої заслуги, а все решта – загальне. В ніч із 22 на 23 грудня 1943 р. ми зібралися всі разом: Роман Стрельцов (за рік загине в Словаччині), батько Якова Батюка, моя мати і я. При світлі каганця ми сиділи майже до ранку. Розмова була дуже змістовною і значну частину почутого я потім використав у нарисі про Батюка (журнал «Дніпро», 1944 рік). Але багато чого, на превеликий жаль, тоді не було можливості використати у пресі. Все ставилося під сумнів. Та я знав, що батьки Якова були розкуркулені... Скільки було суперечливого, що й розібратися в ньому було дуже важко. Кожна зустріч і «нова правда», точніше – своя. Адже ніхто не міг знати все в тих умовах... Уявіть собі, що Яків залишився живий, – через які випробування йому довелося би пройти. Чи був би він Героєм? Чи повірили б його правді – справжній правді – ті ж самі наші партійні й інші органи? Десь наприкінці 1940-х років мама приїхала до мене в Київ уся в сльозах. Під час обміну партизанських документів у ніжинському міськкомі якийсь Кононець старанно ставив їй тільки одне питання: «Чому батюківців розстріляли а Вас ні?» Так, вони [мати Л.О. Суярка і брат його Владислав – *авт.*] дійсно стояли із зав'язаними очима біля стінки будівлі технікуму механізації. Але німцям уже було не до них. Тоді я не зміг захистити честь моєї матері. Але коли Андрієвський звернувся до мене з проханням написати велику роботу про ніжинське підпілля, я відмовився від цього. Я не зміг забути образу, заподіяну матері. Після цього до мене вже не зверталися». Відчув повною мірою силу брудного наклепу й Микола Шуст, і також зі стін міського комітету партії – міські партійні бонзи стали розповсюджувати чутки про його зраду. Мовляв, не випадково ж його гестапівці відпустили в 1943 р.

Настав 1961 р. і в Ніжині з'явився московський письменник Євгеній Шатров. Його сюди направив колишній перший секретар Чернігівського підпільного обкому партії Федоров із завданням зібрати матеріал про молодіжне підпілля і написати книгу про його діяльність. Письменник сумлінно обійшов усіх колишніх батюківців, зібравши потрібний матеріал, і лише після цього з'явився в міському комітеті партії, де невимовно здивувалися, дізнавшись про мету візиту московського гостя до Ніжина.

Реакцією місцевих партійних функціонерів на візит посланця Федорова було зібране з цього приводу засідання партійного бюро, на яке були запрошені колишні ніжинські підпільники. Потрапив туди і Микола Шуст, на якого полилася злива запитань, сенс яких зводився до одного: чому він залишився живий, коли решту розстріляли? Натякали, зрозуміло, на зраду. Образливо це було чути не тільки колишньому батюківцеві, але й солдатіві, що прийшов із фронту кавалером ордена Слави III ступеня. Не міг він тоді в 1961 р. розповісти правду про своє звільнення в 1943 р.

Коли Микола Шуст, указаний Емануїловим, був арештований, його дружина кинулася за допомогою до Розі Цеб. Вона була німкою і до війни працювала з дружиною Шуста в одній школі. Після окупації Ніжина Роза Цеб стала фольксдойч, а її брат – офіцером гестапо. З ним і зустрілася убита горем дружина арештованого підпільника, благаючи допомогти чоловікові і апелюючи до довоєнної дружби з його сім'єю. Гестапівець мовчки вислухав, а потім дізнавшись, що жінці нічим заплатити, мовчки пішов геть. Здавалося, зжевріла остання надія, але заради сестри німець вирішив до-

помогти. Хоча, цілком могли й знайтися пара-трійка золотих монет царської чеканки, радянські золоті червінці, перстень або каблучка з благородного металу, – мало там ще що... Шатров, можливо, знав правду про звільнення Миколи Шуста. У його книзі присутня тема золота, як спосіб підкупу охорони в'язниці для організації втечі підпільників. Роздуми із цього приводу московський письменник уклав у уста Якова Батюка. Одним словом, на наступній очній ставці Емануїлов не «впізнав» Миколи Шуста, а вже за годину останній чимдуж мчав додому, де, зібравши своїх рідних, миттєво зник із міста. Хтось може засумнівається в цьому факті. Але є подібний випадок. Дружина згаданого дещо раніше в цьому дослідженні українського письменника Шломи зуміла за ті-таки монети викупити з-під арешту свого чоловіка. Пропаде він безвісті у Словаччині в середині 1944 р. Таємницю свого звільнення Микола Шуст беріг аж до 1987 р., маючи на те підстави.

У 1963 р. Євгеній Шатров випускає книгу «Подвиг во тьме», в якій майже повністю описується подвиг Якова Батюка і його товаришів. Щоправда, і тут не обійшлося без ідеологічних нашарувань. Батюк, наприклад, став раптом кандидатом у члени партії. Книга відразу ж дала певні позитивні результати – за два роки Якову Петровичу Батюку було присвоєно звання Героя Радянського Союзу (вдруге, і також посмертно).

У 1972 р. московський письменник так оцінить свою книгу в листі до Миколи Шуста: «Хоча ти пишеш про не дуже гарне до всіх вас і до тебе, зокрема, [ставлення – *авт.*], стан справ порівняно з попередніми роками все-таки змінився. Про це свідчить і вихід твоєї п'єси*, постановка спектаклю і публікація твоїх спогадів у альманахах і газетах... Що ж до заздрісників і інтриганів, то вони є і ще довго будуть. Але я пишатимуся тим, що моя книга примусила призупинитися тих, хто на вас лив багно, і хоча й зі скреготом зубів, але визнати заслуги тих, хто залишився живими з батюківців. Цілком можливо, що перше видання моєї книги підштовхнуло присвоєння Батюку звання Героя Радянського Союзу. Про тебе у мене залишилися якнайкращі спогади, як про славу людину і вірного мого помічника зі збору матеріалу. Сам знаєш, що ця справа була не легкою». Сказане все вірно.

Йшли роки. В 1984 р. стали знімати фільм «За ночью день идет», де на головну роль Якова Батюка був запрошений народний артист Української РСР В. Конкін, широко відомий за Павкою Корчагіним із «Как закалялась сталь» та Шараповим із «Места встречи изменить нельзя». Більшість натурних зйомок було зроблено в Ніжині. Перший сценарій цієї багатосерійної стрічки містив стільки «режисерського бачення», що проти спотворення реальної історії ніжинського підпілля рішуче виступили колишні батюківці. Після довгого листування з різними інстанціями вдалося цей опус скоротити до двох серій, але, навіть, у такому варіанті збереглася ціла низка вигадок, як, наприклад, про взаємини Якова з німецьким комендантом м. Ніжина. Але, попри

* М.Н. Шуст у 1971 р. у співавторстві з Є. Шатровим написав за матеріалами книги останнього п'єсу «Подвиг у п'їтмі».

все, фільм підняв історію ніжинського підпілля – точніше сам факт його існування, а також факт подвигу молодих борців з окупантами – за загальнодержавний рівень, на рівень обізнаності з цим фактом рядового глядача. До того ж яскравий акторський ансамбль – В. Конкін, Л. Яковлева, Є. Борзова й інші – своєю блискучою грою певною мірою компенсували погрішності сюжету.

28 травня 1985 р. в штаб-квартирі ООН в рамках кінофестивалю соціалістичних країн, що проводиться спільно з Клубом російської книги при секретаріаті ООН, під девізом «40 років великої Перемоги» був організований День Української РСР, в ході якого демонструвався згаданий художній фільм. Стрічка отримала позитивну оцінку, викликавши великий інтерес. Ряд університетів і коледжів США звернулися до Постійного представництва УРСР при ООН з проханням дозволити демонстрацію цього фільму у внутрішніх аудиторіях. Подвиг Якова Батюка і його товаришів справив на американців дуже велике враження. ООН називала керівника ніжинського підпілля «єдиним сліпим солдатом світу».

У цьому огляді названо лише найбільш яскраві й значущі епізоди боротьби на теренах Ніжина проти останнього (для певної частини населення – передостаннього) як на сьогодні окупаційного режиму. Всі вони – як не реалізоване партійне підпілля 1941 р., як група підпільників-театралів 1942 р., як національно орієнтовані оунівці того ж часу і як, нарешті, найбільш помітна з-поміж них організація на чолі з Яковом Петровичем Батюком – це є складові єдиного антинацистського руху опору. Скажимо більше – разом із радянськими партизанами, вояками УПА, Червоної Армії, армій і воєнізованими угрупованнями інших європейських держав, загарбаних нацистськими військами, вони є сегментом великого антинацистського фронту, що діяв упродовж II Світової війни і в якому рухові опору (як національному, так і інтернаціональному, тобто – прорадянському) належить далеко не остання роль.

Швидко йде час. Але попри будь-які політичні події Україна не забуде своїх героїв, тих, що склав свої голови за її свободу і право на самостійне визначення власної долі, долі власного народу й власної держави; тих, що склали життя за власну перемогу над нацизмом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Науковий відділ Ніжинського краєзнавчого музею, ф. «Окупаційний режим на Ніжинщині 1943-1943 роки», спр. 1, 2, 3.
2. Там само, ф. «Початок антифашистського опору в Ніжині», спр. 1.
3. Там само, ф. «ОУН на Ніжинщині», спр. 1.
4. Там само, ф. «Я.П. Батюк», спр. 1, 2.
5. Там само, ф. «Спогади про Я.П. Батюка», спр. 1.
6. Шатров Е. Подвиг во тьме. – М, 1963.
7. Черняк С. Промінь серед ночі. – К., 1973.
8. Федоров А. Подпольный обком действует. – К., 1986.
9. Шуст М. Пітьмі не підвладні. – К., 1983.
10. Шуст М. У Ніжині над Остром. – К., 1995.

Один із жахливих і чисельних злочинів нацистів: у вересні 1990 р. під час прокладення комунакацій на подвір'ї будинку на вул. Подвойського, 16 було виявлення захоронення 200 осіб. За офіційною версією, це були заложники з с.Червоні Партизани, що утримувалися в Ніжинській в'язниці і були розстріляні 9 липня 1943 р. тут-таки поруч із в'язницею внаслідок дій партизанської групи під керівництвом М.Д.Симоненка (із загону М.І.Стратилата «За Батьківщину!») – під час рейду до села вони вбили німецького унтер-офіцера й вівчарку, були оточені в одній із хат в центрі села, але з боєм вирвалися до лісу. Видав їх (як виявилось потім) колишній однокласник М.Д.Симоненка. Силами співробітників Ніжинського краєзнавчого музею та студентів НДПІ ім. М.В.Гоголя останки були ексгумовані й 15 вересня 1990 р. урочисто перепоховано на кладовищі с.Червоні Партизани

